

КАТЕГОРІАЛЬНИЙ СТАТУС ЗВОРОТНИХ КОНСТРУКЦІЙ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

У статті розглядаються морфологічний і синтаксичний аспекти англійських зворотних займенників у структурі [Vtrns + Pronoun reflexive]. Стверджується, що в сучасній англійській мові категорії зворотного стану не існує. Натомість зворотний займенник або виконує у реченні функцію прямого або прийменникового додатка, або виступає із попереднім дієсловом як лексикалізована одиниця.

В статье рассматриваются морфологический и семантический аспекты английских возвратных местоимений в структуре [Vtrns + Pronoun reflexive]. Делается вывод, что в современном английском языке категории возвратного залога не существует, а возвратные местоимения в предложении либо функционируют как прямое или предложное дополнение, либо с предыдущим глаголом они сливаются лексически.

The paper deals with the morphological and syntactic aspect of English reflexive pronouns in the [Vtrns + Pronoun reflexive] structure. It is argued that there is no reflexive voice category in English. Instead, reflexive pronouns either perform the function of a direct or a prepositional complement in a sentence or are lexicalized with the preceding verb.

Дієслівна категорія стану актуалізує відношення дії до його суб'єкта. Сучасна граматична теорія постулює активний і пасивний стани дієслова [Quirk 1985: 159]. З іншого боку, існують контроверсійні точки зору щодо засобу реалізації зворотного стану – зворотної конструкції [V + Pronoun reflexive], яка є об'єктом нашого дослідження, або й самої можливості його формального виокремлення, що є предметом нашого дослідження.

Вважають, що активний стан виражає відношення, при якому підмет і семантичний суб'єкт (або джерело дії) збігаються, а пасивний стан виражає відношення, при якому підмет не збігається із семантикою суб'єкта [Холодович 1979: 278].

Зауважимо, що у дослідження категорії зворотності необхідно враховувати роботу всіх рівнів мовної системи в їхньому взаємозв'язку: морфологію, синтаксис, семантику, словотвір, лексикологію та фразеологію, що в свою чергу зумовлює актуальність її дослідження.

Категорія зворотності у контексті її зв'язку з категорією стану, перехідності/неперехідності, засобів їх вираження привертає увагу фахівців здебільшого в області типологічного вивчення мов [Генюшене 1983; Майтинська 1969; Храковський 1978], а також лінгвістів, що працюють у межах функціональної граматики [Бондарко 1983, Шелякін 1991]. Зворотні конструкції отримали висвітлення на матеріалі багатьох

мов, у тому числі англійській, німецькій, італійській, російській, болгарській, чеській, латиській, литовській та ін. У фокусі уваги студій, здійснюваних у напрямі від форми до змісту, знаходиться семантика зворотних конструкцій, насамперед зворотних дієслів.

Граматична природа категорії зворотності і досі є предметом дискусій у вітчизняній лінгвістичній літературі. Розбіжності в її трактуванні пов'язані з тим, що сполучення [Vtrns + Pronoun reflexive] не відповідає критеріям, на підставі яких виділяють вищо-часові форми активного й пасивного стану.

Отже, метою статті є підтвердити тезу про відсутність зворотного стану в сучасній англійській мові; натомість зворотні займенники виконують роль додатків у реченні або утворюють єдине смислове ціле з дієсловом, яке вони позначають.

Принагідно нагадаємо, що існують два підходи до визначення категорії зворотності: семантичний, відповідно до якого зворотність інтерпретують як спрямованість дії на саму діючу особу – агенса, що є одночасно суб'єктом і об'єктом цієї дії [Гухман 1948; Buscha 1982; Helbig 1984; Stotzel 1970], і формальний, що вимагає наявності відповідного показника зворотності [Янко-Триницька 1962; Schmidt 1967].

Отже, при виокремленні граматичної категорії зворотного стану в англійській мові постають такі завдання: по-перше, визначення статусу зворотного займенника, а саме: чи слугує він допоміжним словом у сполученні [Vtrns + Pronoun reflexive] для утворення зворотної аналітичної форми. На наш погляд, ця проблема вимагає розв'язання у морфологічній площині. По-друге, з погляду синтаксису постає необхідність визначити функція зворотного займенника в реченні. З одного боку, виникає питання щодо окремості зворотного займенника як члена речення у постпозиції до дієслова, зокрема у функції прямого додатка (Objective Complement [Valejka, Vuitkienė 2003: 95], або прямого компонента [Lifari 2007: 57]). З іншого боку, дослідники твердять, що зворотний займенник є складником конституента речення, яким виступає це дієслово (найчастіше це – присудок).

Деякі вітчизняні лінгвісти [Жигадло, Иванова, Иофик 1956; Попова 1965], визнаючи існування зворотного стану в англійській мові, звертають увагу на те, що зворотні займенники можуть функціонувати і як додатки. При цьому перед дослідником, на їхню думку, постає завдання розмежувати аналітичне утворення і вільне синтаксичне сполучення перехідного дієслова з прийменниковим додатком. Таке розмежування може здійснюватися через з'ясування ступеня реальності об'єкта дії, актуалізованого зворотним займенником. У випадках, коли зворотний займенник вживається не на позначення реального об'єкта дії, слід говорити про його граматикулізацію [Попова 1965: 168].

У зарубіжній лінгвістиці виокремлення категорії зворотного стану не знаходить підтримки. Але деякі представники традиційної граматики

[Поутсма 1916] порушують питання про його існування, вважаючи, що зворотні займенники, хоч і виконують функцію додатка, але при цьому позбавлені значення. Відзначають, що перехідні дієслова можуть утворювати зі зворотним займенником вільне сполучення – перехідно-зворотні, а станові – неперехідно-зворотні (терміни Поутсма). О. Єсперсен, зокрема, писав, що про зворотні дієслова йдеться лише тоді, коли вони ідіоматично не можуть поєднуватися з будь-яким іншим додатком крім зворотного займенника (напр.: *to pride oneself*) [Єсперсен 1958: 231].

На наш погляд, виділення зворотного стану в традиційній граматиці було здійснено за принципом аналогії в інших індоєвропейських мовах. У подальшому було виявлено, що для цього існують певні підстави: особливе співвідношення дієслова зі зворотним займенником, з одного боку, і з підметом – з іншого. Зворотний займенник може функціонувати як прямий додаток поряд з іншими додатками, але в інших випадках він або замикає дію на його джерелі, або змінює значення дієслова.

Вважаємо, що в сучасній англійській мові зворотного стану не існує, а сполучення дієслова зі зворотним займенником не є частиною аналітичної парадигми. Можна визнавати лише ті аналітичні форми, які закріплені в парадигматичних рядах, а сполучення [Vtrns + Pronoun reflexive] не дає такого ряду, оскільки його неможливо протиставити активному стану, як у структурному, так і в семантичному плані. Послідовне розміщення [Vtrns + Pronoun reflexive + *and/or/not* + NP] слугує доказом на підтвердження того, що зворотний займенник виконує функцію додатка так само як і іменники або інші займенники. Так, граматично правильним є речення *Next week I expect myself and my wife to get promoted*, в якому послідовність зворотного та незворотного додатків демонструють повне лексичне значення *myself*, що свідчить про форму активного стану присудка та про повне лексичне значення зворотного займенника.

Отже, з погляду синтаксису зворотні займенники у постпозиції до дієслова є окремим членом речення – прямим або прийменниковим додатком (комплементом).

З морфолого-семантичного погляду функцію вираження об'єкта дії (пацієнса) зворотним займенником не завжди можна прослідкувати на поверхневому рівні; деякі дієслова у відповідному контексті здатні реалізовувати рефлексивну семантику за відсутності займенника (напр.: *dress, wash* тощо). Разом з тим слід зазначити, що імпліцитно-рефлексивні конструкції є малопоширеними в сучасній англійській мові [Valeika, Vuitkienė 2003: 95]. У сучасній англійській мові існує також група фразових дієслів, що позначають час та простір, з якими для позначення тотожності суб'єкта та об'єкта вживається особовий займенник, напр.: *She wrapped the coat around her*.

З іншого боку, зворотна конструкція [V + Pronoun reflexive] може не мати значення зворотності. Так, конструкції типу *to enjoy oneself, to find oneself, to help oneself*, демонструють лексичне злиття елементів. Теза

деяких лінгвістів ([Жигadlo 1956: 139; Попова 1965: 172]) про граматикалізацію зворотного займенника та граматичне злиття елементів у таких конструкціях видається хибною, оскільки граматикалізований зворотний займенник мав би додавати до семантики дієслова значення зворотності, яке в цих конструкціях відсутнє. У випадку лексикалізації, елементи створюють нову мовну одиницю, яку неможливо розкласти на безпосередні складники, у той час як граматикалізований елемент використовується у новому статусі з низкою одиниць [Bisang 2004: 36]. Це явище відсутнє в англійській мові, адже зворотні займенники вживаються не з усіма дієсловами і навіть не з усіма перехідними дієсловами. Тому, на наш погляд, в англійських лексичних одиницях зазначеного типу спостерігається саме лексикалізація.

Окрім того, якщо порівняти кількість таких слів із лексикалізованим зворотним займенником в англійській та в інших індоєвропейських мовах, зокрема німецькій, то в останній їх нараховується значно більше (напр.: *sich beeilen*, *sich wundern*, *sich schämen*, *sich ereignen*, тощо). Оскільки англійські зворотні займенники є значно молодшими за свої німецькі відповідники, то останні, на нашу думку, пройшли довший шлях лексикалізації. Така різниця свідчить про повнозначність англійських зворотних займенників [König, Gast 2002: 231], що, наразі унеможлиблює їх граматикалізацію. Отже, зворотні займенники не слугують допоміжними словами для створення форми зворотного стану в англійській мові, натомість вони є семантично наповненими словами у зворотних конструкціях [V + Pronoun reflexive]

Визнання аналітичними формами дієслова сполучень [V + Pronoun reflexive] є неможливим також через їх семантичну неоднорідність. У деяких випадках зворотний займенник у постпозиції до дієслова, особливо до так званих дитранзитивних дієслів позначає не об'єкт, а адресата дії, тобто виконує синтаксичну функцію непрямого додатка. О.Д. Попова пропонує визначати конструкції названого типу як комодалні [Попова 1965: 164]. Напр.: *She made herself some coffee*. Така диференціація слугує додатковим свідченням незавершеної граматикалізації сполучення [V + Pronoun reflexive].

Якщо припустити можливість семантичного збліднення та граматикалізацію зворотних займенників у рефлексивних конструкціях, то в аналітичній формі дієслова зворотного стану *helps himself* з'являються іменні категорії статі та особи/неособи, а також категорія особи та числа отримує нову експлікацію, що спростовує усталені погляди на категоріальну систему дієслова.

Визнання рефлексивним станом сполучення перехідного дієслова з прямим додатком, в даному разі зворотним займенником, спонукає визнати такий стан і стосовно синонімічних дієслів із прийменниковим додатком, напр.: *to tell oneself* – *to say to oneself*. Однак, назвати такі конструкції аналітичними формами видається неможливим.

Отже, зазначені вище розходження всередині сполучень такого типу дозволяють поглянути на цю проблему під іншим кутом зору: чи виступають ці сполучення не як особливий стан, а як підтип зворотних дієслів, що по-різному співвідносяться зі зворотним займенником. Тоді зворотні дієслова займуть певне місце у польовій структурі дієслова, тобто являтимуть собою їхні зворотні варіанти.

Усе сказане вище вказує на особливий характер сполучення дієслова зі зворотним займенником, проте ми не знаходимо достатньо аргументів для підтвердження існування аналітичної форми дієслова, що позначає рефлексивну дію. У реченнях на зразок "*She expressed herself*" дієслово експліковане формою активного стану, а зворотний займенник виконує функцію прямого додатка. У тих випадках, коли сполучення [Vtrns + Pronoun reflexive] характеризується певною ідіоматичністю (напр.: *to find oneself, to help oneself, to enjoy oneself*), можна говорити про лексичне, а не граматичне злиття елементів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бондарко А. В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии / А. В. Бондарко. – СПб. : ЛКИ, 2007. – 208 с.
2. Генюшене Э. Ш. Рефлексивные глаголы в балтийских языках и типология рефлексивов : [учеб. пособ.] / Э. Ш. Генюшене. – Вильнюс : Вильнюсский гос. ун-т им. В. Капсукаса, 1983. – 168 с.
3. Гухман М. М. О происхождении возвратных конструкций / М. М. Гухман // Язык и мышление. – М.; Л., 1948. – С. 104-133.
4. Есперсен О. Философия грамматики. Пер. с англ. В. В. Парсека, С. П. Сафроновой / предисл. Б. А. Ильиша/ О. Есперсен. – М. : Изд-во иностранной литературы. – 1958. – 404 с.
5. Иванова И. П. Современный английский язык / В. Н. Жигадло, И. П. Иванова, Л. Л. Иофик. – М. : Высш.шк., 1956. – 230 с.
6. Майтинская К.Е. Местоимения в языках разных систем / К. Е. Майтинская. – М.: Наука, 1969. – с.
7. Попова О. Д. Возвратная конструкция в среднеанглийском. / О. Д. Попова // Исследования по английской филологии. Сборник IV. – Л. : Изд-во Ленинградского университета, 1965. – С. 162-178.
8. Холодович А. А. Проблемы грамматической теории / А. А. Холодович. – Л. : Наука, 1979. – 304 с.
9. Храковский В. С. Залог и рефлексив / В. С. Храковский // Проблемы теории грамматического залога. – М. : Наука, 1978. – С. 50-61.
10. Шелякин М. А. Русские возвратные глаголы в общей системе отношений залоговости / М. А. Шелякин // Теория функциональной грамматики. Персональность. Залоговость. – СПб. : Наука, 1991. – С. 312-327.

11. Янко-Триницкая Н. А. Возвратные глаголы в современном русском языке. / Н. А. Янко-Триницкая. – М. : Изд-во АН СССР, 1962. – с.
12. Buscha J. Reflexive Formen, reflexive Konstruktionen, reflexive Verben / J. Buscha // Deutsch als Fremdsprache. – 1982. - №2. – S. 167-174.
13. Helbig G. Probleme der Reflexiva im Deutschen (in der Sicht der gegenwärtigen Forschung) / G. Helbig // Deutsch als Fremdsprache. – 1984. - №2. – S. 78-89.
14. Himmelmann N. P. What makes grammaticalization? A look from its fringes. / W. Bisang, N. P. Himmelmann, B. Wiemer. – Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 2004. – 354 p.
15. König, E., Gast V. Reflexive pronouns and other uses of self-forms in English / E König, Gast V. // Reflexives and Intensifiers – the Use of Self-forms in English. Special Issue of Zeitschrift für Anglistik und Amerikanistik 50,3. – Tübingen: Stauffenburg, 2002. – Pp. 225-238.
16. Lifari V. Modalitățile lexico-gramaticale de exprimare a categoriei de diateză în limba engleză: Teză de doctor în științe filologice: 10.02.04 / V. Lifari – Chișinău: 2007. – 201 p.
17. Poutsma H. A Grammar of Late Modern English, Part II / H. Poutsma. – Groningen: Noordhoff, 1926. – 891 p.
18. Greenbaum S. A Comprehensive Grammar of the English Language. / R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik. – London-New York: Longman, 1985 – 1779p.
19. Schmidt W. Grundfragen der deutschen Grammatik / W. Schmidt. – Berlin: Volk und Wissen, 1967.
20. Stötzel G. Ausdrucksseite und Inhaltsseite der Sprache. Methodenkritische Studien am Beispiel der deutschen Reflexivverben / G. Stötzel. – München: Max Hueber Verlag, 1970. – 231 s.
21. Valeika L., J. An Introductory Course in Theoretical English Grammar / L. Valeika, J. Buitkienė. – Vilnius: Vilnius Pedagogical University, 2003. – 136 p.